

เสนาสนะป่า: การบริหารจัดการตามแนวทางพระพุทธศาสนา Forest Lodging: The Management in accordance with Buddhism

พระครูจริยธรรมานุรักษ์

Phrakhru Jariyathammanurak

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkorn University

Corresponding Author Email: jariyatam58@hotmail.com

Received March 15, 2020; Revised March 25, 2020; Accepted: March 30, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเรื่องเสนาสนะป่าในพระพุทธศาสนา และศึกษาการบริหารจัดการตามแนวทางพระพุทธศาสนา โดยใช้การศึกษาจากเอกสารหนังสือและบทความที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่าเสนาสนะป่ามีความสำคัญสำหรับภิกษุในฐานะเป็นหนึ่งในปัจจัย 4 ก่อนภิกษุจะไปอยู่ในเสนาสนะป่าต้องบอกภิกษุในวัดและผู้ปกครองหมู่บ้านให้ทราบเพื่อให้เป็นพยานรับรู้การมาพักอาศัยในป่าของตน ภิกษุควรไปอยู่ในเสนาสนะป่าเพื่อให้เกิดความสงบและมีเวลาปฏิบัติธรรมได้เต็มที่ ไม่ใช่เพื่อต้องการให้ผู้คนศรัทธาหรือสร้างชื่อเสียงว่าเป็นผู้ปฏิบัติเคร่งครัด การอยู่ในเสนาสนะป่าจะช่วยให้เกิดความสงบ (วิเวก) 3 ด้าน คือ (1) กายวิเวก: ร่างกายสงบ ไม่ถูกรบกวนจากเสียงดังหรือผู้คนที่แวะมาหา (2) จิตวิเวก: จิตสงบ ไม่ถูกรบกวนจากกิเลสหรือเรื่องรบกวนจิตใจ จิตเป็นสมาธิ และ (3) อุปวิเวก: สงัดจากกิเลส คือ มีจิตบริสุทธิ์ ปราศจากกิเลสทั้งปวง ความวิเวกทั้ง 3 นี้จะส่งผลให้สามารถพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา สำหรับเสนาสนะป่านั้นมักสร้างใน 3 สถานที่ คือ (1) ป่าติดหมู่บ้าน (2) ป่าห่างไกลหมู่บ้าน หรือ (3) ภูเขา แต่สถานที่เหล่านี้ต้องตั้งอยู่ไม่ไกลชุมชนมากนัก เพื่อป้องกันไม่ให้ชาวบ้านมารบกวนและเพื่อให้ภิกษุสามารถเดินเข้ามารับอาหารบิณฑบาตในหมู่บ้านได้

คำสำคัญ: เสนาสนะป่า; การบริหารจัดการ; พระพุทธศาสนา

Abstract

This article entitled to study Forest Lodging in Buddhism and to analyze the Management in accordance with Buddhism. This is a qualitative research done by studying academic documents. In the research, it was found that the Forest Lodging is important for monks as one of the four factors. Before a Buddhist monk resides in the forest, the temple monks and village rulers must be informed to witness their stay in the forest. Monks should be in the forest to achieve peace and time to practice meditation. It is not for wanting people to believe or to build a reputation as a strict practitioner. Being in the forest provides peace (Vivek) in three areas: 1) Kāya-Viveka: bodily seclusion i.e. solitude, 2) Citta-Viveka:

mental seclusion, and 3) Upadhi-Viveka: seclusion from the essentials of existence. These three dimensions of Viveka enable monks to develop themselves based on the threefold learning; morality, concentration, and wisdom. For Forest Lodging is usually built in 3 places: (1) a forest next to a village (2) a forest near the village or (3) a mountain, but these places must be located not far from the community. To prevent the villagers from disturbing and to allow the monks to walk in to receive food alms in the village.

Keywords: Forest Lodging; Management; Buddhism

บทนำ

พระพุทธศาสนามีความเป็นมาและความเกี่ยวข้องกับป่าไม้อย่างยาวนาน เริ่มต้นจากพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาประสูติที่อุทยานลุมพินีวัน ออกบวชแสวงหาโมกขธรรมในป่า บำเพ็ญเพียรและตรัสรู้ในป่า แสดงพระธรรมเทศนาครั้งแรก (ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร) ในป่า พระธรรมเทศนาครั้งสุดท้ายที่เรียกว่ามหาปรินิพพานสูตรก็แสดงในป่าร้าง สถานที่ดับขันธปรินิพพานก็เป็นป่าไม้สาละ กล่าวได้ว่า ป่าไม่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์ทั้งก่อนตรัสรู้และหลังจากตรัสรู้ กล่าวคือ ก่อนตรัสรู้ ป่าไม่มีความสำคัญในฐานะเป็นที่พักอาศัยเพื่อบำเพ็ญเพียร ทรงอาศัยความสงบร่มรื่นของแมกไม้ ปราศจากเสียงรบกวนจากผู้คนบำเพ็ญจิตภาวนาแสวงหาความวิเวก (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2555) จนในที่สุดก็ตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้า หลังจากได้ตรัสรู้แล้วป่าไม้ก็มีความสำคัญในฐานะเป็นที่พักอาศัยเพื่อบำเพ็ญพุทธกิจ เมื่อมีภิกษุสาวกเกิดขึ้น ภิกษุในยุคแรกก็อาศัยอยู่ตามโคนไม้เป็นวัตร ดังที่ได้ตรัสไว้ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรคว่า “ภิกษุทั้งหลาย นั้น โคนไม้ นั้น เรือนว่างเปล่า เธอทั้งหลาย จงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้เป็นผู้มีความเดือดร้อนในภายหลัง นี้เป็นคำพร่ำสอนของเราแก่เธอทั้งหลายดังนี้” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543)

ในกาลต่อมาเมื่อมีพุทธานุญาตให้คฤหัสถ์สร้างเสนาสนะถวายแก่ภิกษุสงฆ์ได้ ก็พบว่าเสนาสนะเหล่านั้นก็มักจะมีลักษณะเป็นป่า ดังชื่อวัดในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลจะลงท้ายด้วยคำว่า “วน” หรือ “อาราม” ซึ่งแปลว่า ป่า หรือสวน เช่น เวฬวัน เขตวัน อัมพปาลีวัน โฆสิตาราม ปาวาริการาม กุกกุฏาราม ดังนั้น สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่พักอาศัยของภิกษุจึงนิยมเรียกรวม ๆ ว่า “อารัญญกเสนาสนะ” แปลว่า “เสนาสนะป่า” พบชื่อเรียกในลักษณะเดียวกันอีก 4 ศัพท์ คือ คามันตเสนาสนะ คามการาม อารัญญกวิหาร อรัญญาวาส (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543; พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2555) เสนาสนะป่าเหล่านี้พิจารณาตามชื่อน่าจะตั้งอยู่ในป่าหรือตั้งอยู่ใกล้ป่า แต่ก็คงเป็นป่าที่ไม่ไกลจากชุมชนนักเนื่องจากภิกษุมีความจำเป็นต้องเข้ามารับบิณฑบาตจากหมู่บ้าน พระพุทธองค์จะสอนให้ภิกษุเห็นความสำคัญของการพักอาศัยในเสนาสนะป่า เพราะทรงเห็นว่า การอยู่ในป่าจะทำให้ภิกษุไม่ถูกรบกวนจากผู้คน อีกทั้งในป่าจะมีความสงบร่มรื่น เอื้ออำนวยต่อการเจริญจิตภาวนาส่งผลให้เกิดกายวิเวก (สงบกาย) เมื่อกายสงบ ความวุ่นวายต่าง ๆ ก็มีน้อย ส่งผลให้เกิดจิตวิเวก (จิตสงบ) เมื่อจิตสงบแล้วภิกษุนำจิตไปตามประกอบในกรรมฐานก็ย่อมเอื้ออำนวยต่อการเกิดอุปวิเวก (อุปนิสัยสงบ) จิตหลุดพ้นจากอัสวกิเลสทั้งหลาย อีกทั้งการอยู่ป่าส่งเสริมชีวิตที่สันโดษ พึงพาอาศัยปัจจัย 4 เท่าที่จำเป็น ก่อให้เกิดภาพลักษณ์ที่น่าศรัทธา เลื่อมใสแก่ผู้พบเห็น การพักอาศัยอยู่ในเสนาสนะป่าจึงมีความสำคัญต่อการดำรงสมณเพศของภิกษุ

การแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท บ่อยครั้งที่พระพุทธองค์จึงตรัสสอนให้พุทธบริษัทรู้จักคุณค่าของป่า ซึ่งหลักคำสอนดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่ในโอวาทปาฏิโมกข์ที่ ว่าด้วยการปฏิบัติตนของพระภิกษุผู้เป็นศาสนทายาท จะต้องละชั่ว ทำดี ทำจิตให้ผ่องแผ้วและท้ายสุดก็ทรงเน้นย้ำว่าจะต้องยินดีในเสนาสนะอันสงบ (มหาจุฬาลง

ภคธรรมาภิกขุ, 2539) จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า ป่าไม่มีความสำคัญต่อภิกษุในพระพุทธศาสนา เป็นทั้งเสนาสนะที่อยู่อาศัย เป็นทั้งสถานที่ทำสังฆกรรม และประกอบกิจกรรมต่างของภิกษุทั้งหลาย การอยู่ในเสนาสนะป่าของภิกษุจะทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างเรียบง่าย กิจกรรมที่จะต้องทำด้วยแรงกายก็มีน้อย จิตใจก็ไม่วุ่นวายสับสน เมื่อเจริญกัมมัฏฐาน จิตจึงสงบเร็ว การบำเพ็ญสมณธรรมก็จะเจริญก้าวหน้าเร็ว (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2553)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะให้ความสำคัญกับการอาศัยอยู่ในเสนาสนะป่า แต่ก็ไม่ได้ต้องการให้ภิกษุอยู่ในป่าที่ห่างไกล เนื่องจากยังต้องการให้ภิกษุเกี่ยวข้องกับสังคมด้วย ดังจะเห็นได้จากมีพุทธบัญญัติให้พระสงฆ์ต้องรับอาหารบิณฑบาตจากคฤหัสถ์ ห้ามประกอบอาชีพหรือหุงต้มอาหารมาฉันเอง และทุกกิ่งเดือนก็ต้องเข้าร่วมฟังพระปาติโมกข์ร่วมกับคณะสงฆ์ กล่าวเฉพาะการที่บัญญัติให้ภิกษุต้องอาศัยปัจจัย 4 จากคฤหัสถ์นี้ทำให้ภิกษุไม่สามารถปลีกตัวไปอยู่ในที่ห่างไกลจากหมู่บ้านได้ เมื่อไม่ต้องมีภาระในการจัดหาปัจจัย 4 เอง แต่ต้องอาศัยจากคฤหัสถ์ทำให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาสามารถทำหน้าที่อันเป็นประโยชน์ต่อชาวโลกได้อย่างคล่องตัวกว้างขวางและเป็นอิสระ พระพุทธองค์จึงออกแบบในการดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ให้สอดคล้องกับการเป็นอยู่ในการทำหน้าที่สำหรับคนอื่นด้วยการให้ยินดีในปัจจัย 4 ตามมีตามได้ คือ

1) อาหาร ก็ให้อาศัยการบิณฑบาตที่ชาวบ้านปรงถวาย ภิกษุไม่สามารถหุงหาอาหารฉันเองได้ จำต้องอาศัยคนอื่นเลี้ยงชีพ ทำให้มีคำเรียกภิกษุคำหนึ่งว่า “ปรตตูปชีวี” (ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา 2 ความหมาย คือ (1) เปรตผู้คอยรับส่วนบุญส่วนกุศลที่คนเราอุทิศให้แต่มนุษย์โลกนี้มีชื่อว่า “ปรตตูปชีวี เปรต” (2) ภิกษุในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นผู้อาศัยอาหารที่บุคคลอื่นให้เลี้ยงชีพ) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543)

2) เครื่องนุ่งห่มก็ให้ถือเพียงแค่ผ้า 3 ผืน คินสบง จีวร และสังฆาฏิเท่านั้น ผ้าที่นำมาเย็บเป็นเครื่องนุ่งห่มก็เป็นเศษผ้าท่อนเล็กท่อนน้อยซึ่งตกอยู่ตามพื้นดินเปื้อนฝุ่นไม่สะอาดไม่สวยไม่งาม โดยที่ที่สุดแม้ผ้าที่เขาใช้ห่อศพทิ้งตามป่าช้า พระภิกษุไปพิจารณาบังสุกุลผ้าเหล่านี้มานำไปซักให้สะอาด เย็บซ่อมให้เรียบร้อย ทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม พอเป็นเครื่องป้องกันเหลือบุงลมแดด

3) ที่อยู่อาศัย ก็ให้อาศัยโคนไม้หรือที่เรียกว่า รุกขมูลเสนาสนะ

4) ยารักษาโรค เมื่อเกิดการเจ็บป่วยขึ้น ก็ใช้ยาตองด้วยน้ำมูลหรือน้ำปัสสาวะ

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า การเป็นอยู่ของพระภิกษุเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย กล่าวเฉพาะที่อยู่อาศัยของพระภิกษุ ในระยะแรก ๆ มักอาศัยอยู่ในป่า อยู่ตามโคนไม้ ชอบเขา ถ้า สร้างสิ่งก่อสร้างเฉพาะเท่าที่จำเป็นเท่านั้น เน้นความสงบร่มรื่นและเรียบง่าย เพื่อให้เหมาะแก่การเป็นที่ปลีกใจสำหรับทำจิตภาวนา พระภิกษุผู้ออกบวชเพื่อแสวงหาทางพ้นทุกข์ จึงมักออกไปใช้ชีวิตในป่าเป็นส่วนมาก ด้านการดำเนินชีวิตก็ใช้ปัจจัย 4 เพียงเพื่อให้มีชีวิตอยู่ปฏิบัติธรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2553) ต่อมาเมื่อมีพระภิกษุเพิ่มมากขึ้น วันหนึ่ง เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์เห็นภิกษุทั้งหลายเดินออกมาจากป่าบ้าง จากโคนไม้บ้าง จากชอกเขาบ้าง เทียวบิณฑบาตในหมู่บ้านตามตรอกซอกซอยด้วยอาการอันสงบเกิดความเลื่อมใสในภิกษุทั้งหลายจึงขออนุญาตพระผู้มีพระภาคเจ้าสร้างเสนาสนะถวายแก่ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจึงอนุญาตเสนาสนะไว้ 5 ชนิด คือ วิหาร เรือนมุงแถบเดียว ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ ซึ่งต่อมาเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ได้ให้สร้างวิหาร 60 หลังถวายแก่สงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง 4 แม้วิหารเหล่านี้ก็จัดเป็นเสนาสนะป่า เนื่องจากสมัยพุทธกาลนั้นยังไม่มี การแยกพระสงฆ์ออกเป็นคามวาสีหรืออรัญญวาสีอย่างชัดเจน เสนาสนะที่ทายกทายิกาสร้างถวายจึงมีลักษณะเป็นเสนาสนะป่า การที่ภิกษุอยู่ในเสนาสนะป่าอันเงียบสงัดถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากสภาพแวดล้อมอันร่มรื่นเงียบสงัดเป็นอุปการะต่อการเจริญจิตภาวนา เมื่อเจริญกัมมัฏฐานจิตจึงสงบเร็ว

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาให้ทราบถึงความสำคัญของเสนาสนะ (อารัญญกเสนาสนะ) ป่าในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพื่อให้ทราบความหมายและลักษณะของเสนาสนะป่า และทราบถึงความสำคัญของเสนาสนะป่าที่มีต่อการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติของภิกษุในพระพุทธศาสนา จะส่งผลต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาตลอดจนได้ทราบแนวทางในการปฏิบัติตนอย่างเหมาะสมต่อไป

ความหมายของเสนาสนะป่า

เสนาสนะป่าเป็นคำอธิบายถึงสถานที่พักอาศัยของพระภิกษุโดยแบ่งเป็นลักษณะคำอธิบายได้ดังนี้

1. เสนาสนะป่าในสมัยพุทธกาล ในระยะแรกของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่พักอาศัยของภิกษุล้วนแต่เป็นป่า จึงยังไม่มีแบ่งแยกเป็นเสนาสนะบ้านหรือเสนาสนะป่า ภิกษุในพระพุทธศาสนาในระยะแรกก็พักอาศัยอยู่ในป่าดังจะเห็นได้จากพุทธดำรัสที่ตรัสสอนให้ภิกษุออกไปพักตามป่า ภูเขา โคนไม้ เรือนว่าง เป็นต้น เพื่ออาศัยความสงบจากสถานที่เป็นปัจจัยส่งเสริมการปฏิบัติธรรม ในสมัยต่อมาจึงมีการจำแนกเสนาสนะของภิกษุออกเป็นเสนาสนะบ้าน และเสนาสนะป่า

ในสมัยพุทธกาล ยังไม่มีการแยกพระสงฆ์ออกเป็นคามวาสีหรืออรัญญวาสีอย่างชัดเจน เนื่องจากความนิยมสมัยนั้น ไม่ว่าจะสร้างวัดที่ไหนก็จะมีลักษณะเหมือนกันคือมีสภาพเป็นป่า คณะสงฆ์ก็มีเอกภาพเป็นหนึ่งเดียว ชุระในพระพุทธศาสนาที่แบ่งเป็นสองอย่าง ส่วนมากภิกษุก็ศึกษาทั้งสองอย่างพร้อมกันและศึกษาในวัดเดียวกัน หรือแม้จะมีภิกษุบางรูปเลือกศึกษาเพียงชุระเดียว แต่ทำนุรูปนั้นก็พักอยู่ในวัดเดียวกับภิกษุอื่น ไม่มีการแยกว่าวัดนี้เป็นวัดบ้านศึกษาเน้นไปที่คันถชุระ หรือวัดนั้นเป็นวัดป่าศึกษาเน้นหนักไปที่วิปัสสนาชุระ การแยกพระสงฆ์ออกเป็นคามวาสีและอรัญญวาสีเพิ่งเกิดขึ้นในศรีลังกา โดยที่พระคามวาสีจะเน้นหนักไปที่การศึกษา คัมภีร์หรือคันถชุระ ส่วนพระอรัญญวาสีจะเน้นหนักไปที่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือวิปัสสนาชุระ สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ประเทศไทยรับพระพุทธศาสนาจากศรีลังกาผ่านทางนครศรีธรรมราช การแยกพระสงฆ์เป็นสองฝ่ายก็ได้รับอิทธิพลจากศรีลังกา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2553)

จากการศึกษาพบว่า คำว่า เสนาสนะป่าในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีคำเรียกในลักษณะคล้ายกันหลายคำ ได้แก่ 1) คามันตเสนาสนะ (เสนาสนะหรือวัดที่ตั้งอยู่ตามชายหมู่บ้านหรือนอกชุมชน) 2) คามการาม (เสนาสนะหรืออารามใกล้หมู่บ้าน หรือกลางหมู่บ้าน) 3) อารัญญกวิหาร (เสนาสนะหรือวิหารในป่าเขาห่างไกลชุมชนหรือหมู่บ้าน) และ 4) อรัญญาวาส (เสนาสนะหรืออารามที่สร้างอยู่ตามป่าช้าหรือป่าลึกไกลชุมชน) (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543; พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2555)

2. เสนาสนะป่าในปัจจุบัน มีการสร้างกระจายอยู่ในเมืองต่าง ๆ เป็นวัดขนาดใหญ่บ้าง ขนาดกลางบ้าง ขนาดเล็กบ้าง แต่อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะสร้างอยู่ที่ไหนลักษณะเด่นของวัดจะเหมือนกันคือ เป็นวัดป่า ดังจะเห็นได้จากวัดต่าง มักจะลงท้ายด้วยคำว่า “วน, อาราม, หรือ วิหาร” ประโยชน์จากการสร้างวัดในป่านี้คือ ความร่มรื่น สงบ สงัด ปราศจากการรบกวนจากผู้คน วัดจึงเป็นสถานที่เหมาะแก่การเจริญจิตภาวนา จากการศึกษาพบว่า ป่าไม้ที่พระพุทธองค์และพระสาวกใช้เป็นที่พักอาศัยหรือป่าไม้ที่ต่อมาได้สร้างเป็นวัดมี 4 ชนิดคือ

1) ป่าไม้ธรรมชาติ ป่าไม้ประเภทนี้มักจะมีพื้นที่กว้างใหญ่ มีไม้ขึ้นหลายชนิด เป็นที่อาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด แม้จะตั้งอยู่ในเมืองหรือเขตแคว้นต่าง ๆ แต่ก็ไม่มีการสงวนพื้นที่ไว้เป็นการเฉพาะ ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์จากป่านั้นได้ ทั้งการใช้เป็นแหล่งอาหาร พืชพันธุ์ต่าง ๆ ใช้ทำเครื่องนุ่งห่ม แหล่งยาสมุนไพร และเป็นที่ปฏิบัติธรรมของนักบวชผู้แสวงหาความสงบวิเวก ป่าไม้ประเภทนี้ เช่น ป่ามหาวน ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

2) สวนหลวง หรือ อุทยานหลวง ป่าไม้ประเภทนี้มักตั้งอยู่ใกล้เมืองหลวง เป็นสถานที่ส่วนพระองค์ของพระเจ้าแผ่นดิน บางที่อาจเป็นเขตอุทยานห้ามล่าสัตว์ ใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์ของพระราชา บางที่อาจเป็นส่วนที่ใช้ล่าสัตว์เพื่อหาความสำราญของพระเจ้าแผ่นดิน เป็นที่พักผ่อน เป็นที่ล่าสัตว์ เป็นที่พักของนักบวชเจ้าลัทธิที่พระเจ้าแผ่นดินเคารพศรัทธา ป่าไม้ประเภทนี้ เช่น เวฬุวันอุทยานหลวงของพระเจ้าพิมพิสาร สาละวันอุทยานหลวงของเจ้ามัลละ สวนหลวง สมัยปาวาทกะ (ดินทุภาจีระหรือเอกสาละกะ) ของพระนางมัลลิกามเหสีของพระเจ้าปเสนทิโกศล

3) สวนเอกชน ป่าไม้ประเภทนี้เป็นสวนของอำมาตย์ เสนาบดี ข้าราชการบริพารหรือเอกชนทั่วไป ในยามปกติสวนเหล่านี้ใช้ปลูกไม้ผล ผัก ดอกไม้ เพื่อเก็บผล ดอก ใบ ขยายหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว ต่อมาเมื่อมีความศรัทธาเลื่อมใสในศาสนาสวนนั้นเป็นที่พักอาศัยของพระพุทธรูปและหมู่ภิกษุ ป่าประเภทนี้ เช่น สวนมะม่วงของหมออาชีวก (ชีวกัมพวัน) สวนมะม่วงของนางอัมพปาลี (อัมพปาลีวัน)

4) ป่าไม้ที่ปลูกใหม่ ป่าไม้ประเภทนี้ในช่วงแรกอาจมีต้นไม้บ้าง แต่ต่อมากมีการปลูกต้นไม้เพิ่มเติมเพื่อให้ความร่มรื่น เรียกว่าป่าปลูกใหม่ อาจเกิดขึ้นจากการซื้อที่จากเจ้าของเดิมแล้วปลูกป่าเพิ่มเติม แล้วสร้างเป็นวัดในพระพุทธศาสนา เช่น สวนของเจ้าเซต (เซตวัน)

ในวัดที่มีลักษณะป่าไม้ดังที่กล่าวมานั้น ภิกษุบางรูปอาศัยอยู่ในเสนาสนะ 5 อย่างที่มีผู้มีจิตศรัทธาสร้างถวาย เสนาสนะที่สร้างก็มักจะทำแบบเรียบง่าย ทำด้วยไม้ อิฐ หิน ที่หาได้ง่ายในสมัยนั้น นอกจากนี้สิ่งก่อสร้างที่มักกล่าวถึงบ่อย ๆ ก็มักจะทำด้วยไม้ ใบไม้ ใบหญ้า ดินเหนียว ที่หาได้ง่ายในที่ต่าง ๆ สิ่งก่อสร้างในวัดที่พระภิกษุใช้เป็นที่พักอาศัยจึงมักเรียกว่า ศาลาบ้าง บรรณศาลาบ้าง ดิณศาลาบ้าง กุฎีบ้าง บรรณกุฎีบ้าง ดิณกุฎีบ้าง ทั้งนี้เพราะมักสร้างจากวัสดุจำพวกใบไม้ใบหญ้านั่นเอง

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า คำว่า เสนาสนะป่า หรือ อรัญญิกเสนาสนะ หมายถึง ที่อยู่อาศัยของภิกษุในพระพุทธศาสนาที่สร้างใกล้ป่าหรือสร้างให้มีลักษณะเป็นป่า โดยคำว่าเสนาสนะนี้ความหมายตามศัพท์ ได้แก่ ที่นั่งและที่นอน แต่โดยรวมแล้วหมายถึงสิ่งก่อสร้างที่ภิกษุใช้เป็นที่พักอาศัยที่ก่อสร้างในลักษณะต่าง ๆ ด้วย เช่น วิหาร ศาลา กุฎี กระโจม มณฑป รวมทั้งสิ่งของที่ใช้นั่งนอนในชีวิตประจำวัน เช่น เติง ตั้ง พูก เสื่อ หมอน คำว่า เสนาสนะป่า (อรัญญิกเสนาสนะ) มีความหมาย 3 อย่าง คือ (1) ที่พักอาศัยของภิกษุ เช่น กุฎี วิหาร ศาลา ปราสาท (2) สถานที่ตามธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ถ้ำ ซอกภูเขา ที่ภิกษุใช้เป็นที่พักอาศัย และ (3) สิ่งของที่ภิกษุใช้เป็นที่นั่งและที่นอนในชีวิตประจำวัน เช่น เติง ตั้ง พนักพิง เสื่อ เสนาสนะป่าเหล่านี้นิยมสร้างที่ป่าใกล้หมู่บ้านหรือที่ภูเขาที่ตั้งอยู่ไม่ไกลชุมชนมากนัก เพื่อป้องกันไม่ให้ชาวบ้านมารบกวนทำลายความสงบ และเพื่อให้ภิกษุสามารถเดินเข้ามารับอาหารบิณฑบาตในหมู่บ้านได้ ในระยะแรกของการประกาศพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ก็ตรัสสอนให้ภิกษุพักอาศัยอยู่ในป่า ต่อมาเมื่อศรัทธาขอสร้างเสนาสนะถวายแก่ภิกษุจึงทรงอนุญาตเสนาสนะ 5 อย่าง คือ วิหาร (เรือนมีหลังคา) อัทธมโยค (เรือนมุงแถบเดียว) ปราสาท (เรือนชั้น) หัมมียะ (เรือนหลังคาตัด) และคูหา (ถ้ำ) โดยที่เสนาสนะเหล่านี้นิยมสร้างให้มีลักษณะคล้ายกับป่า คือ มีต้นไม้มาก เพื่อให้ความสงบร่มรื่นแก่ผู้พักอาศัย พระเจ้าพิมพิสารเป็นคนแรกที่ถวายป่าไม้เป็นเสนาสนะป่าในพระพุทธศาสนา ภิกษุผู้อาศัยอยู่ในเสนาสนะป่า เรียกว่า พระอรัญญวาสีเป็นผู้ที่มุ่งปฏิบัติกรรมฐานมากกว่าการเรียนพระพุทธพจน์

ประเภทและที่ตั้งของเสนาสนะป่า

เสนาสนะในพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะสร้างในวัดป่าหรือวัดบ้าน สามารถจำแนกประเภทกว้าง ๆ ได้ 2 ประเภท คือ (1) เสนาสนะที่มนุษย์สร้างขึ้น และ (2) เสนาสนะที่เป็นที่อยู่ตามธรรมชาติ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. เสนาสนะที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ที่อยู่อาศัยที่มนุษย์ คือ ภิกษุหรือคฤหัสถ์สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่พักอาศัย ได้แก่

(1) เสนาสนะที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัย (หลับ นอน) เสนาสนะที่ภิกษุใช้เป็นที่พักอาศัยเป็นหลักจะมีความเป็นส่วนตัว สร้างแบบเรียบง่าย มิดชิด ติดประตู หน้าต่างเพื่อความเป็นส่วนตัวมีชื่อเรียกหลายอย่าง ได้แก่ (1) กุฏิ หรือ กระโจม (2) วิหาร (3) ศาลา (4) เรือนว่าง (5) ปราสาท (6) เรือนโล้น หรือ (7) เรือนมุงแถบเดียว เสนาสนะเหล่านี้มีทั้งที่ภิกษุสร้างเองหรือมีลูกศิษย์สร้างถวายเจาะจง มักจะมีภิกษุอาศัยอยู่ประจำ แต่ในบางครั้งอาจจะมีภิกษุอื่นมาใช้สอยร่วมด้วยบ้าง นิยมใช้เป็นที่หลับนอนหรือบำเพ็ญสมณธรรม มีความเป็นส่วนตัวสูง

(2) เสนาสนะที่ใช้เป็นที่สักการบูชา เสนาสนะบางประเภทสร้างเพื่อวัตถุประสงค์พิเศษ คือสร้างเพื่อใช้เป็นปูชนียสถาน ที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า บุคคลสำคัญ เหตุการณ์สำคัญ หรือใช้เก็บรักษาสีงของสำคัญ เช่น อัฐิหรือบริวารของอุปัชฌาย์อาจารย์ สถานที่แบบนี้เป็นที่ใช้สอยร่วมกันของคณะสงฆ์ ได้แก่ (1) เรือนพระปฎิมา (2) เรือนต้นโพธิ์ (3) พระสถูป หรือ (4) พระเจดีย์ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543; พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2555) สถานที่นี้เป็นที่เคารพบูชาของพุทธบริษัททั่วไป เสนาสนะประเภทนี้มักสร้างไว้ในสถานที่ที่เคยเกิดเหตุการณ์สำคัญหรือในสถานที่สัญจรของประชาชน

(3) เสนาสนะที่ใช้บอเขต ที่พักอาศัยของภิกษุมีความจำเป็นต้องกำหนดเขต ดังนั้น จึงนิยมสร้างอาคารหรือสถานที่บอเขตแดน เพื่อเป็นสถานที่กำหนดรับรู้และเพื่อป้องกันภัยจากนอกวัด จะสร้างด้วยอิฐดินเหนียว ต้นไม้ กิ่งไม้ หรือหนามก็ได้ บางอย่างอาจทำด้วยศิลาหรืออิฐขนาดใหญ่ ได้แก่ (1) ชุ่มประตู่ (2) กำแพงและรั้ว (3) เขตสีมา สถานที่บอเขตแดนนี้บางแห่งอาจทำอย่างชัดเจน เช่น วัดเขตวันจะมีชุ่มประตู่ขนาดใหญ่เป็นที่สถิตยของเทวดา แต่วัดบางแห่งอาจสร้างง่าย ๆ ด้วยการทำรั้วไม้หรือรั้วหนาม เพื่อบอเขตและป้องกันอันตรายจากภายนอกวัด

(4) เสนาสนะที่ใช้ทำกิจร่วมกับภิกษุอื่น ภิกษุมีวิถีชีวิตต้องพบปะกับเพื่อนสหัมมิก ไม่สามารถแยกตัวอยู่คนเดียวได้ เสนาสนะที่ใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันร่วมกับภิกษุจะเป็นที่เปิดเผย มีภิกษุเข้ามาใช้ประโยชน์ร่วม ไม่ได้สงวนหรือหวงแหนไว้เป็นการเฉพาะ ได้แก่ (1) คิลาณศาลา (2) ธรรมศาลา (3) โรงอุโบสถ (4) ชุมน้ำดื่ม (5) อุปัฏฐานศาลา (โรงฉัน) (พระมหาบุญเลิศ ฐานทินโทและคณะ, 2550) สถานที่นี้ถือว่าเป็นของส่วนรวม ไม่มีภิกษุรูปใดรูปหนึ่งถือกรรมสิทธิ์ เพื่อให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยอาจจะมีการตั้งวาระให้ภิกษุผลัดเปลี่ยนกันมาดูรักษาความสะอาด

(5) เสนาสนะที่ใช้เป็นที่ทำกิจส่วนตัว การดำเนินชีวิตประจำวันของภิกษุจำเป็นต้องทำกิจวัตรส่วนตัว รูปใดมีความต้องการก็เข้าไปใช้ได้ เนื่องจากเป็นสถานที่ที่มีคนเข้ามาใช้มากจึงมักจะมีการตั้งวัตรหรือกฎการดูแลรักษาไว้ เพื่อให้สถานที่สะอาดเรียบร้อย ได้แก่ (1) เรือนไฟ (2) โรงย้อม (3) โรงหอนัน (4) โรงน้ำฉัน (5) โรงตากผ้า (6) วัจจกุฏิ (7) ที่พักกลางวัน ที่พักกลางคืน หรือ (8) เรือนจงกรม เป็นสถานที่นี้สร้างขึ้นเพื่อให้ภิกษุใช้สอยร่วมกัน มีการกำหนดวัตรหรือระเบียบ เพื่อเป็นหลักปฏิบัติสำหรับผู้ที่จะมาใช้ เพื่อรักษาความสะอาด ความแข็งแรงและไม่เบียดเบียนคนอื่น สถานที่ที่ต้องการความสะอาดและความเรียบร้อยจึงต้องมีวัตรหรือกติกาในการใช้สอยร่วมกัน

(6) **เสนาสนะที่เป็นบริหารหรือเครื่องใช้สอยในชีวิตประจำวัน** เสนาสนะประเภทนี้สร้างขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต เพื่อรับรองการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ถือว่าเป็นบริหารหรือสิ่งของเครื่องใช้เพื่อให้เกิดความสะดวกสบาย มักจะทำขึ้นและวางตั้งไว้เพื่อใช้สอยภายในกุฏิ วิหาร หรือศาลา แบ่งเป็น 2 ชนิด คือ (1) เสนาสนะที่ใช้เป็นที่นอน เช่น เสื่อ ฟูก หมอน เตียง แคร่ กระดานปูพื้น หรือวัตถุอื่นที่ทำขึ้นเพื่อใช้ปูรองก่อนนอน (2) เสนาสนะที่ใช้เป็นที่นั่งหรือรองนั่ง เช่น เก้าอี้ ตั่ง ม้านั่ง อาสนะ กระดานรองนั่ง สันถัด หรือวัตถุอื่นที่ทำขึ้นเพื่อรองนั่งหรือนั่งพิง (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543; พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2555) เสนาสนะเหล่านี้หากต้องการสร้างเป็นที่ย่อยส่วนตัว และมีขนาดใหญ่เกิดขนาดต้องให้สังฆสมมติให้ วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างบางอย่างภิกษุอาจหาสร้างเองได้ เช่น หญ้าแห้ง ใบไม้ หรือเปลือกไม้ที่ไม่มีเจ้าของ แต่บางอย่างต้องอาศัยของที่คฤหัสถ์ถวาย เช่น หญ้า ดินเหนียว หรือไม้ที่มีเจ้าของ เนื่องจากมีพระวินัยห้ามภิกษุขุดดินและพรวนของเขียวที่เกิดขึ้นอยู่กับที่

อย่างไรก็ตาม รายละเอียดเกี่ยวกับเสนาสนะในพระพุทธศาสนานี้พบว่ามีการพัฒนาการไปตามยุคสมัย แต่พบว่าในสมัยพุทธกาล เสนาสนะที่สร้างเพื่อเป็นที่อยู่ของภิกษุส่วนมากจะสร้างง่าย ๆ ขนาดก็แตกต่างกันไป หากเป็นที่พักส่วนตัวก็จะมีขนาดเล็กไม่ใหญ่นัก พอสำหรับพักอาศัยรูปเดียว แต่หากเป็นสถานที่ที่ใช้สอยกับส่วนรวมก็จะมีขนาดใหญ่โตพอสมควร เช่น โรงอุโบสถ ธรรมศาลา โรงฉัน ปราสาท เป็นต้น สำหรับวัสดุที่นำมาสร้างเป็นเสนาสนะนี้ส่วนมากจะสร้างด้วยวัสดุที่หาได้ทั่วไป เช่น ไม้ ดินเหนียว หิน อิฐ เพื่อให้เพียงพอแก่การพักอาศัย ป้องกันเหลือบุง ลม แดดและสัตว์เลื้อยคลาน แต่ก็พบว่ามีเสนาสนะอีกจำนวนหนึ่งที่สร้างอย่างวิจิตรสวยงาม คือ สร้างด้วยแก้ว ทองคำ ดินบุก เหล็ก ทองแดง สำริด มีการทาสีหรือมีการวาดลวดลายไว้ตามต้นเสา เพดาน ผนังและหลังคาด้วย

(7) **เสนาสนะที่เป็นสถานที่หรือบริเวณที่มีอยู่ตามธรรมชาติ** เสนาสนะป่าอีกประเภทหนึ่งที่พบมากในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้แก่ สถานที่ตามธรรมชาติ หรือ ป่าเขาที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือป่าที่มนุษย์ปลูกขึ้นเพื่อสร้างความร่มรื่น เช่น (1) ป่าไม้ (2) ซอกเขา (3) เงื้อมแห่งภูเขา (4) ถ้ำ (5) โคนไม้ (6) รวป่า (7) ชฎาแห่งป่า เสนาสนะป่าลักษณะนี้เป็นที่พักอาศัยของภิกษุในพระพุทธศาสนาในยุคแรกที่พระพุทธเจ้าประกาศศาสนา อย่างไรก็ตาม แม้ต่อมาพระพุทธองค์จะอนุญาตให้ภิกษุรับเสนาสนะที่คฤหัสถ์สร้างถวาย แต่ก็พบว่ามีพระมหาเถระและภิกษุจำนวนมากนิยมพักอาศัยอยู่ในเสนาสนะป่าที่เป็นสถานที่ตามธรรมชาติ เช่น พระมหากัสสปเถระ พระวันวาสีตติสสะ

2. **ที่ตั้งของเสนาสนะป่า** การอาศัยอยู่ในเสนาสนะป่ามีความสำคัญต่อการประพฤติปฏิบัติของภิกษุในพระพุทธศาสนาอย่างมาก ทั้งนี้เพราะเสนาสนะป่าส่วนมากจะมีความสลับซับซ้อน ดังนั้นจึงควรมีตำแหน่งที่ตั้งที่เหมาะสม และมีความนิยมในการอยู่ป่า (ธนิต อัยโพร, 2518) ที่อยู่อาศัยของพระภิกษุหรือวัดของพระป่าที่เรียกว่า “อารัญญกเสนาสนะ” นั้น มีกำหนดไว้ว่า ห่างจากเสาหลักเขตหมู่บ้านอย่างน้อย 500 ธนู คือ 500 วา หรือประมาณ 1 กิโลเมตร (แต่ก็ไม่พึงเกิน 1 คาวุต คือ 100 เส้น เท่ากับ 4 กิโลเมตร) เพื่อว่าจะได้ไปบิณฑบาตแล้วกลับมาถึงทันเวลาฉันอาหาร (ภัตตกาล) สำหรับภิกษุบางรูปอาจพักในป่าช้าที่มีทั้งป่าช้าเผาศพธรรมดา (สุสาน) หรือป่าช้าทิ้งศพ (อามกสุสาน) ในสมัยพุทธกาล ยังไม่มีการแยกพระสงฆ์ออกเป็นคามวาสีหรืออรัญญวาสีอย่างชัดเจน เนื่องจากความนิยมสมัยนั้น ไม่ว่าจะสร้างวัดที่ไหนก็จะมีลักษณะเหมือนกันคือมีสภาพเป็นป่า คณะสงฆ์ก็มีเอกภาพเป็นหนึ่งเดียว รุระในพระพุทธศาสนาที่แบ่งเป็นสองอย่าง (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2555) ส่วนมากภิกษุก็ศึกษาทั้งสองอย่างพร้อมกันและศึกษาในวัดเดียวกัน หรือแม้จะมีภิกษุบางรูปเลือกศึกษาเพียงรุระเดียว แต่ท่านรูปนั้นก็พักอยู่ในวัดเดียวกับภิกษุอื่น ไม่มีการแยกว่าวัดนี้เป็นวัดบ้านศึกษาเน้นไปที่คันถรุระ หรือวัดนั้นเป็นวัดป่าศึกษาเน้นหนักไปที่วิปัสสนาธุระ (พระธรรมกิตติวงศ์ ทองดี สุรเตโช, 2548) การแยก

22 วารสารวิชาการสถาบันพัฒนาพระวิทยากร ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2563)

พระสงฆ์ออกเป็นคามวาสีและอรัญญวาสีเพิ่เกิดขึ้นในศรีลังกา โดยที่พระคามวาสีจะเน้นหนักไปที่การศึกษา คัมภีร์หรือคัมภีร์ธรรมา ส่วนพระอรัญญวาสีจะเน้นหนักไปที่การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือวิปัสสนาธุระ สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ประเทศไทยรับพระพุทธศาสนาจากศรีลังกาผ่านทางนครศรีธรรมราช การแยกพระสงฆ์เป็นสองฝ่ายก็ได้รับอิทธิพลจากศรีลังกาพระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2553)

สรุป เสนาสนะป่าเป็นสิ่งที่ปรากฏในสมัยพุทธกาลที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของการที่พักอาศัยของภิกษุ ต่อมาพัฒนาการไปตามยุคสมัย แต่พบว่าในสมัยพุทธกาล เสนาสนะที่สร้างเพื่อเป็นที่อยู่ของภิกษุส่วนมากจะสร้างง่าย ๆ ขนาดก็แตกต่างกันไป หากเป็นที่พักส่วนตัวก็จะมีขนาดเล็กพอสำหรับพักอาศัยรูปเดียว แต่หากเป็นสถานที่ที่ใช้อยู่กับส่วนรวมก็จะมีขนาดใหญ่โตพอสมควร เช่น โรงอุโบสถ ธรรมศาลา โรงฉัน ปราสาท เป็นต้น

การบริหารเสนาสนะป่าในปัจจุบัน

เมื่อศึกษาโดยละเอียดแล้วจะพบว่า การอยู่ป่าของภิกษุในสมัยพุทธกาลนั้นอาจจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

1) การอยู่ป่าเป็นวัตร ภิกษุผู้ถือปฏิบัติประเภทนี้มีพระมหากัสสปะและภิกษุผู้สมาทานอรัญญิกังค รุดงค์เป็นต้น ภิกษุเหล่านี้จะพักอาศัยและบำเพ็ญสมณธรรมในป่า จะไม่พักแรมในวัดที่อยู่กลางบ้านหรือที่พักอาศัยอื่น ๆ ที่สร้างในเขตหมู่บ้าน ภิกษุผู้อาศัยอยู่ในเสนาสนะป่าในลักษณะเช่นนี้ เช่น พระมหากัสสปะ

2) การอยู่ป่าตอนช่วงเช้าพรรษาภิกษุผู้ถือปฏิบัติอย่างนี้ เช่น พระจกขุบาลและภิกษุผู้เป็นสหายอีก 30 รูป ท่านเหล่านี้ในเวลาปกติก็จะพักอาศัย ศึกษาพระธรรมวินัยและเรียนกรรมฐานจากสำนักของอุปัชฌาย์ อาจารย์ที่พักอยู่วัดใกล้บ้าน ส่วนมากจะใช้เวลาถึง 5 พรรษา เมื่อถึงเวลาใกล้เช้าพรรษา ภิกษุผู้ต้องการจะไปปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัดในป่าที่อยู่ห่างไกลออกไปก็จะลาอุปัชฌาย์อาจารย์แล้วเดินทางไปหาที่จำพรรษา ป่าที่จำพรรษานั้นอาจไม่มีพระภิกษุอยู่เลย แต่สิ่งที่ขาดไม่ได้คือ จะต้องอยู่ไม่ห่างจากหมู่บ้านมากนัก ให้มีระยะพอที่จะมาบิณฑบาตได้ หลังจากออกพรรษาและปวารณาแล้วภิกษุเหล่านี้บางรูปอาจพักอาศัยอยู่ที่นั่นต่อไป บางรูปอาจกลับมากราบไหว้อุปัชฌาย์อาจารย์ที่วัดเดิม บางรูปอาจเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้า บางรูปอาจเดินทางไปนมัสการพระมหาเถระ บางรูปอาจจะจาริกไปในที่อื่น (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543) การพักอาศัยอยู่ในป่าเช่นนี้จึงเป็นการอยู่ชั่วคราวเฉพาะในตอนเช้าพรรษาเท่านั้น

3) การอยู่ป่าเมื่อต้องการปฏิบัติกรรมฐานอย่างเคร่งครัด ภิกษุผู้ถือปฏิบัติเช่นนี้จะไม่เลือกเวลา แม้จะเป็นช่วงนอกพรรษา หากต้องการปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัดก็อาจจะเลือกเข้าไปอยู่ในป่าห่างไกลหมู่บ้าน แล้วปฏิบัติธรรมอย่างจริงจัง (ธนิต อยู่โพธิ์, 2518) กรณีนี้พบมากในคัมภีร์พระพุทธศาสนา การพักอาศัยอยู่ในป่าเช่นนี้อาจใช้เวลาหลายวัน น้อยบ้าง เมื่อถึงเวลาพอสมควรแล้ว ภิกษุเหล่านี้ก็อาจจะกลับมาพักในเสนาสนะกลางบ้านบ้างเป็นบางเวลา ไม่ถือเคร่งครัดว่าต้องพักอาศัยอยู่ในป่าเท่านั้น (ไม่ถือเคร่งเหมือนพวกแรก) พระสงฆ์ส่วนมากบางครั้งก็พักอยู่วัดชายบ้าน บางครั้งพักวัดป่าห่างไกลหมู่บ้าน บางครั้งพักในป่าห่างไกลชุมชน การอยู่ในเสนาสนะอันสงัดที่อาจกล่าวรวม ๆ ว่าเสนาสนะป่านี้ สำหรับท่านผู้เป็นพระอรหันต์แล้วอาจจะไม่ใช่เรื่องสำคัญนัก เพราะท่านผู้เป็นพระอรหันต์จิตท่านสงบ ปราศจากกิเลสแล้ว ไม่ว่าท่านจะอยู่ในบ้านหรือในป่าสิ่งแวดล้อมเหล่านั้นก็ไม่สามารถบรวนจิตใจท่านได้

การอยู่ในเสนาสนะป่าอันเงียบสงัดถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะสภาพแวดล้อมอันร่มรื่น เงียบสงัด เป็นอุปการะต่อการเจริญจิตภาวนา (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2554) การได้อยู่ในป่าจะทำให้การดำเนินชีวิตเรียบง่าย ชัดเกลา ฟังฟังปัจจัยอื่น ๆ น้อย เงียบสงัด ไม่มีคนมารบกวน จิตใจก็ไม่วุ่นวายสับสน

เมื่อเจริญกรรมฐานจิตจึงสงบเร็ว ข้อนี้จะได้เห็นได้ชัดเมื่อเปรียบกับการใช้ชีวิตของคฤหัสถ์ ชาวบ้านผู้ยังต้องดิ้นรนทำมาหากินมาเลี้ยงครอบครัว ยังต้องใช้ชีวิตคู่ฉันสามีภรรยา โอกาสที่จะพบความสงบสงัดแห่งจิตใจไม่ใช่จะหาได้ง่าย ๆ ต่างจากพระภิกษุผู้ละทิ้งภาระเหล่านี้หมดแล้วหันมาตั้งใจบำเพ็ญอยู่ในป่าอันสงัด ที่จะมีความคล่องตัวกว่า อีกประการหนึ่งที่พระภิกษุในพระพุทธศาสนาควรตระหนักในความสำเร็จของการพักอาศัยในเสนาสนะป่าอันเงียบสงัด คือ แม้แต่พระพุทธองค์ก็ทรงให้ความสำคัญกับการพักอาศัยในเสนาสนะป่าอันเงียบสงัด

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าเสนาสนะซึ่งภิกษุในพระพุทธศาสนานิยมเข้าไปอยู่อาศัยมักจะเป็นเสนาสนะป่า ทั้งนี้เพราะต้องการอาศัยอยู่ในเสนาสนะป่าจะทำให้มีความสงบวิเวก สะดวกและเกื้อกูลต่อการเจริญจิตภาวนา เสนาสนะป่าก็มักจะสร้างแบบง่าย ๆ ในที่ห่างไกลสังคมพอสสมควร แต่ก็ไม่ใช่ไกลนัก ภิกษุสามารถเดินทางจากที่อยู่อาศัยแล้วเข้าไปนิพพานในหมู่บ้านแล้วกลับมาได้ทัน ป่าไม่มีความเป็นมาเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนาโดยภาพรวมดังได้กล่าวมา ชาวพุทธจึงให้ความสำคัญกับป่า ทั้งในแง่เป็นสิ่งแวดล้อมที่จำเป็นกับพระพุทธศาสนาและเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิตในโลก (พระมหาวีรวัฒน์ อาจารย์สุโข, 2554) ดังต่อไปนี้

ก. การสร้างวัดในป่า ประเพณีสร้างวัดในพระพุทธศาสนาส่วนมากจะสร้างในป่าไม้ ทั้งนี้เพราะชาวพุทธเห็นว่า ป่าไม้เป็นสถานที่ร่มรื่น เงียบสงัด ปราศจากการรบกวนจากผู้คน ความร่มรื่น เงียบสงัดนี้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการพักอาศัยเพื่อปฏิบัติธรรมของพระภิกษุ ดังนั้น ชาวพุทธจึงนิยมสร้างวัดในป่า อย่างไรก็ตาม แม้ในที่บางแห่งที่สร้างเป็นวัด ในระยะแรกอาจไม่มีต้นไม้มาก แต่ประชาชนก็มักจะหาต้นไม้มาปลูกในบริเวณวัดเสมอ วัดจึงมักถูกเรียกว่า อาราม อันแปลว่า สวน หรือสถานที่ร่มรื่น

ข. การปฏิบัติธรรมในป่า การบำเพ็ญกรรมฐานในพระพุทธศาสนานั้น สถานที่ที่ถือว่ามีความสำคัญหากปฏิบัติธรรมในสถานที่อันเงียบสงัดย่อมได้รับความสะดวก การปฏิบัติธรรมก็จะก้าวหน้าเร็ว พระภิกษุและอุบาสกอุบาสิกาต้องการปฏิบัติธรรมจึงมักจะไปปฏิบัติธรรมในป่า

ค. การใช้สอยปัจจัย 4 ที่ได้จากป่า การเป็นดำเนินชีวิตของชาวพุทธนั้น ส่วนมากจะพึ่งพาปัจจัยสำคัญ 4 ประการ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค โดยเฉพาะพระภิกษุนั้น พระพุทธองค์วางแนวทางการดำเนินชีวิตไว้อย่างชัดเจนว่า ให้พึ่งพิงปัจจัยดำรงชีวิต 4 ประการเท่าที่จำเป็น จีวรก็ให้ใช้ด้ายหรือวัสดุที่หาได้จากป่า อาหารก็ให้ฉันอาหารที่ชาวบ้านปรุงด้วยพืชพันธุ์ที่ขึ้นในป่าบ้าง ปลูกเองบ้าง ที่อยู่อาศัยส่วนมากก็ให้ทำจากวัสดุที่หาได้ในป่า ยารักษาโรคก็อนุญาตให้ฉันยาสมุนไพร ที่ปรุงจากใบไม้ เปลือกไม้ หัวผล เมล็ด หรือส่วนต่าง ๆ ของพืชและต้นไม้ สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับป่า ทำให้การดำเนินชีวิตของพระภิกษุเป็นไปอย่างราบรื่นเนื่องจากพระภิกษุส่วนมากก็ใช้ชีวิตในป่าอยู่แล้ว

4) การอนุรักษ์ป่าไม้เพื่อรักษาสิ่งแวดล้อม พระพุทธศาสนาสอนว่า มนุษย์ในโลกนี้จะต้องพึ่งพิงกับองค์ประกอบสำคัญ 3 อย่าง คือ ชีวิต สังคมและสิ่งแวดล้อม ชีวิตเป็นเรื่องของแต่ละบุคคลที่ต้องประกอบประกอบให้ดำเนินไปอย่างปลอดภัย ขณะเดียวกันเราก็ต้องอยู่กับสังคม เราไม่สามารถอยู่คนเดียวได้ ในการดำเนินชีวิตทั้งหมดนั้นมนุษย์ทุกคนจะต้องอยู่ในสิ่งแวดล้อม เราจึงมีความจำเป็นต้องรักษาสิ่งแวดล้อมไปด้วย สิ่งแวดล้อมที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ ป่าไม้ เนื่องจากป่าไม้เป็นแหล่งให้อากาศบริสุทธิ์ เป็นแหล่งต้นน้ำเป็นแหล่งอาหาร เป็นที่อยู่อาศัยของเหล่าสัตว์ และเป็นสถานที่ให้ความร่มรื่น ให้ความรื่นรมย์แก่ชีวิต

บทสรุป

เสนาสนะป่าที่เป็นเสนาสนะที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กัน เช่น เป็นที่พักอาศัยหลับนอน เป็นที่สักการบูชา เป็นเรื่องบอกอาณาเขตและป้องกันภัยจากนอกวัด เป็นที่ใช้ทำกิจกรรมร่วมกับภิกษุอื่น เป็นที่ใช้ทำกิจส่วนตัวในชีวิตประจำวัน และเป็นสิ่งของที่ใช้สอยในชีวิตประจำวัน และเสนาสนะที่เป็นสถานที่ตามธรรมชาติหรือบริเวณที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เช่น โคนไม้ ป่าซึก ภูเขา ถ้ำ เจือมภูเขา สิ่งก่อสร้างในเสนาสนะป่า ได้แก่ ศาลา มณฑป กุฏิ วัจจุฎฐิ เรือนไฟ โรงย้อม โรงฉัน โรงพยาบาลภิกษุไข้ ที่เรือนสำหรับภาวนา ที่พักกลางวัน-ที่พักกลางคืน ที่จกรม เรือนโพธิ์ เรือนปฐุมิมา และซุ้มน้ำ สิ่งก่อสร้างในเสนาสนะป่าที่สร้างแบบถาวร มีองค์ประกอบที่สำคัญ เช่น เสา ผนัง พื้น (ฉาบหรือบุด้วยอิฐ หินอ่อน แผ่นหิน ดินเหนียว ปูนขาว) ประตู หน้าต่าง หลังคา (มุงด้วยกระเบื้อง ศิลา ปูนขาว หญ้าหรือไม้) ทาสีผนังเป็นสีขาว ดำ หรือเหลือง อนุญาตให้วาดภาพที่สุภาพได้ เช่น ภาพดอกไม้ เถาวัลย์, ห้ามวาดภาพบุรุษและสตรีในลักษณะที่ไม่สำรวม ส่วนที่สร้างชั่วคราวนิยมสร้างด้วยไม้ หญ้าหรือใบไม้ การก่อสร้างและการบริหารจัดการเสนาสนะป่ามีบุคคลผู้เกี่ยวข้องที่สำคัญ คือ ภิกษุเจ้าอาวาสหรือภิกษุผู้เป็นเจ้าของเสนาสนะ ภิกษุผู้ทำการก่อสร้าง (นวกัมมิกะ) ภิกษุผู้เป็นเจ้าของวิหารแห่งเสนาสนะ (เสนาสนคาหาปกะ, เสนาสนปัญญาปกะ) และภิกษุผู้ใช้สอยเสนาสนะมีทั้งที่เป็นภิกษุผู้อยู่ประจำอารามและเป็นสหธัมมิกทั้ง 5 ผู้เป็นอาคันตุกะ โดยแต่ละฝ่ายควรมีหน้าที่ช่วยกันดูแลเพื่อให้เสนาสนะมีความสมบูรณ์ คงทน สะอาดและพร้อมจะให้ผู้ต้องการได้เข้าพักอาศัยตลอดเวลา

เอกสารอ้างอิง

- ธนิต อยู่โพธิ์. (2518). *เสนาสนะปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติธรรม*. กรุงเทพฯ: ศิวพร.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด*. กรุงเทพฯ: เลียงเชียง.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2553). *พระกับป่า มีปัญญาระไร*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2554). *จาริกบุญ จาริกธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 36). กรุงเทพฯ: ธรรมสภา
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2555). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาบุญเลิศ ฐานินโทและคณะ. (2550). *อริยวินัย วิถีชีวิตที่นำสู่ความเป็นอริยะ*. กรุงเทพฯ: สามลดา.
- พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุโก. (2554). *พระพุทธศาสนากับป่าไม้*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2543). *พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด 91 เล่ม*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

